

EUGENIJA ULČINAITĖ

Petro Skargos *Seimo pamokslai* XVI a. LDK politinių traktatų kontekste

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas žymaus XVI a. kontrreformacijos veikėjo, publicisto ir polemisto Petro Skargos (Piotr Skarga Powęski, Petrus Skarga, 1536–1612) veikalo *Seimo pamokslai* (*Kazania sejmowe*) analizei. Būdamas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Zigmanto Vazos pamokslininku, Skarga aktyviai dalyvavo seimo posėdžiuose, buvo gerai susipažinęs su to meto Valstybės būkle, jos politinėmis, tikibinėmis, moralinėmis problemomis. Skarga analizuoja laisvės ir atsakomybės problemas, smerkia „erezijas“, gina vieno tikėjimo ir vienos – Katalikų Bažnyčios – idėją.

Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į Skargos *Seimo pamokslų* sąsajas su kitų Lietuvos ir Lenkijos publicistų – Mykolo Lietuvio, Andriaus Fryčo Modževskio, Stanislovo Ožechovskio, Andriaus Volano, Augustino Rotundo – veikalais, pabrėžiamas jų susirūpinimas Valstybės likimu.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Petras Skarga; *Seimo pamokslai*; Respublika; Bažnyčia; Valstybė.

Petro Skargos (1536–1612) *Seimo pamokslai* (*Kazania sejmowe*) pirmą kartą buvo išleisti Krokuvoje 1597 m. kaip priedas prie jo *Pamokslų sekmadieniams ir šventėms* (*Kazania na niedziele i święta*). Iki autoriaus mirties su jo papildymais ir pataisymais pasirodė dar du leidimai (1600 ir 1610 m.), o vėliau taip pat buvo leidžiami ne kartą: 1792 m. *Seimo pamokslus* išleido pijorai, o XIX a. išėjo dar 5 leidimai kitose spaustuose¹.

¹ *Bibliografia literatury Polskiej. Nowy Korbut*, t. 3: *Piśmiennictwo staropolskie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965, p. 237.

Nuo pat pasirodymo pradžios *Seimo pamokslai* kėlė diskusijas, kokiam žanrui juos priskirti: ar vertinti kaip „pamokslus“, tai yra kaip oratorinės kūrybos išraišką, ar kaip literatūrinį tekstą; ar jie iš tiesų buvo pasakyti, ar tai publicistinis kūrinys, adresuotas Lenkijos Karalystės seimui, siekiant atkreipti jo dėmesį į itin svarbius to meto valstybės klausimus². Kiti mokslininkai tvirtina, kad nuo pat inauguracinio Zigmanto Vazos seimo (1587.XII.10 – 1588. XII.20), tapęs karaliaus pamokslininku, Petras Skarga nepraleido nė vieno seimo posėdžio, aktyviai reagavo į seimo nutarimus, o ypač jį paveikė 1597 m. seimo diskusijos dėl situacijos valstybėje ir dėl pasirengimo galimai turkų invazijai. Būtent tai esą ir paskatino Skargą parašyti *Seimo pamokslus*³.

Lenkų mokslininkas Mirosławas Korolko bene pirmasis įvedė sąvoką „politinis pamokslas“, pirmiausiai turėdamas galvoje būtent Skargos *Seimo pamokslus*, tačiau pažymėdamas, kad panašaus pobūdžio pamokslus sakė ir kiti Skargos amžininkai (Matas Bembas (Matthaeus Bembus), Jonas Ostrorogas, Henrikas Povodovskis)⁴. Siekdamas pagrįsti „politinio pamokslas“ sąvoką, Korolko pažymėjo: „Politiniais pamokslais reikia laikyti tuos kūrinius, kurie buvo tam tikra senatorių dvasininkų pareigybinio pasisakymo forma, susijusi su seimų darbotvarke.“⁵ Tokių pasisakymų yra išlikusių seimų protokoluose, ir jie laikytini istoriniais dokumentais, tačiau kai kurie iš jų buvo publikuoti „pamokslas“ forma ir buvo vertinami kaip literatūriniai tekstai. Taigi turime nuspręsti, ar mums svarbesnė autoriaus pateikiama informacija, ar literatūrinė jos išraiška. Pasakytas pamokslas ir vėliau išspausdintas rašytinis jo pavidalas bet kuriuo atveju yra dvi skirtingos žodinės raiškos formos. Korolko čia pateikia analogiją tarp dramaturgijos ir teatro, t. y. tarp dramos kaip literatūrinio teksto ir sceninės jo realizacijos⁶.

Korolkos manymu, pavadinimą „Seimo pamokslai“ reikėtų suprasti ne kaip nurodymą vietos, – kur jie sakyti, bet kaip įvardijimą jų politinio angažuotumo: seimas sprendžia valstybės reikalus, jis priima įstatymus, jis atsakingas

² Jerzy Ziomek, *Renesans*, Warszawa: PWN, 1971, p. 399.

³ Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*, opracował Janusz Tazbir, przy współudziale Mirosława Korolki, Wrocław [i in.]: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1972, p. LI–LIV. Visos nuorodos iš šio leidinio. Toliau bus vartojama santrumpa *KS*.

⁴ Mirosław Korolko, „Uwagi o genealogii kazania politycznego w Polsce XVI w.“, in: *Kultura i literatura dawnej Polski. Studia*, Warszawa: PWN, 1968, p. 149–172.

⁵ *Ibid.*, p. 151.

⁶ *Ibid.*, p. 153.

už piliečių gerovę. Skarga čia kalba ne kaip (ne tik kaip!) dvasininkas, bet kaip tos pačios valstybės pilietis, jausdamas asmenišką atsakomybę už tai, kas vyksta valstybėje.

Sekdamas antikine tradicija (Plat. *Rep.* V, 464b)⁷, Skarga Respublikos sandarą prilygina žmogaus kūnui ir diagnozuoja svarbiausias, anot jo, „ligas“, kurios ardo tą kūną: tėvynės meilės stoką, nesutarimus su kaimynais, erezijų, t. y. protestantiškųjų tikėjimų, toleravimą, karaliaus valdžios silpnėjimą, ne-teisingus įstatymus, katalikų tikėjimo ir Bažnyčios įtakos menkėjimą, teisių ir įstatymų pažeidinėjimus.

Valdyti Valstybę gali tik išmintingi senatoriai, pasikliaujantys „dieviškąja“ išmintimi (*boska mądrość*), o ne „žemiškąja“, kurią Skarga vadina „gyvuliška“ (*bydłęca*) ir „šėtoniška“ (*diabelska*) (*KS*, I, p. 6–8). Tik dieviškoji išmintis, pamokslininko nuomone, gali apsaugoti nuo pražūtingų vidaus ir išorės karų, nuo visiško jos sunaikinimo. Skarga ypač akcentuoja turkų grėsmę ir būtinybę ruoštis atremti jų invaziją.

Remdamasis Senojo ir Naujojo Testamento pavyzdžiais, Skarga įtikinėja, jog vardan Tėvynės ir bendros gerovės kiekvienas pilietis turi būti pasirengęs išsižadėti asmeninio gerbūvio, savo turtų ir privilegijų. Pasitelkiama nuo Antikos laikų vartojama Valstybės kaip laivo alegorija.

Kai laivas skęsta, o vėtra jį verčia, kvailas žmogus saugo savo ryšulius ir dėžes ir ant jų guli, o laivo gelbėti neina ir mano, kad taip saugo save, bet iš tikrųjų save žudo. Nes kai laivo niekas negelbsti, ir tas [žmogelis] su viskuo, ką buvo surinkęs, turės nuskęsti. O kai savo dėžes ir turtus, kuriuos turi laive, paniekins ir kartu su kitais puls gelbėti laivo, visa kita pamiršęs, tik tada atgaus, ką turėjo, ir pats savo gyvybę išsaugos, –

tvirtina Skarga antrame pamoksle (*KS*, II, p. 44).

Skarga smerkia beprasmiškus vaidus seimuose, kurie gali virsti vidaus karais, o jais netruktų pasinaudoti išorės priešai. Norint išvengti tokios lemties, Skargos manymu, reikia stiprinti karaliaus valdžią, atsakyti godumo, šykštumo, pavydo (*KS*, III, p. 71).

⁷ Žr. Platonas, *Valstybė*, iš sen. graikų k. vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Mintis, 1981, p. 188, 379.

Itin pavojinga Respublikos „liga“ Skarga laiko įvairių erezijų, tai yra protestantiškųjų tikėjimų, toleravimą. Tik vienas katalikų tikėjimas ir pavaldumas Romos popiežiui sudaro, Skargos įsitikinimu, valstybės tvirtumo pagrindus.

Dar viena Respublikos „liga“ – tai netobuli įstatymai, dėl kurių dažniausiai kenčia neturtingieji, o turtingieji išvengia bausmių (KS, VII, p. 152). Įstatymai turi atitikti įgimtas žmonių teises ir neprieštarauti dieviškiems nurodymams.

Pagaliau aštuntame – paskutiniajame – pamoksle Skarga tarsi apibendrina aptartąsias Respublikos „ligas“, dar kartą pabrėžia jų atsiradimo priežastis. Jis kalba apie žmonių nuodėmes, kurios, anot pranašo Izajo, „sutepė žemę“, nes žmonės „iškreipė teises, peržengė įstatymus, sulaužė amžinąją sandorą“ (Iz 24, 5). Žmonės daro nusikaltimus prieš Bažnyčią, Valstybę ir bendrapiliečius, tačiau jų nusikaltimai nesulaukia deramos bausmės ar apskritai yra ignoruojami. Bažnyčių plėšimai, žmogžudystės, nežmoniškas valstiečių ir kumečių išnaudojimas, sugedę šeimininiai santykiai, neištikimybė ir ištvirkavimas, įstatymų nesilaikymas – tai „ligos“, graužiančios Valstybės kūną ir ją žlugdančios. Tačiau svarbiausia priežastis, sako Skarga, esanti ta, kad

niekas iš širdies Respublikos nemyli. Toks *peculatus*, tai yra valstybės turto grobstymas, šioje karalystėje taip paplito, kad žmonės dėl to jokios sąžinės nebeturi. Kai yra ką pagrobtį iš rinklių ir bendrųjų pajamų, tai pati maloniausia vagystė, už kurią ir bausti nereikia. O kai reikia ką nors padaryti bendrai gerovei, tada sunku ir nemalonu, ir neturi pinigų. <...> Toks gėdingas ir negailestingas tėvynės, mylimos motinos, apiplėšinėjimas prasidėjo. Nėra, kaip pasakoja žinantys, kitos tokios nelaimingos Respublikos, kuri iš savo vaikų ir sūnų būtų sulaukusi dar mažiau meilės, kaip ta, mūsų. (KS, VIII, p. 185–186)

Skargos *Seimo pamokslai* turi akivaizdžių sąsajų su kitais Lietuvoje ir Lenkijoje pasirodžiusiais XVI a. politiniais traktatais, kuriuose taip pat keliamos valstybės valdymo ir atsakomybės už ją idėjos, nors pats Skarga nemini nė vieno iš savo amžininkų.

Vienas pirmųjų valstybės „sugedimo“ ir „taisymo“ postulatą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iškėlė Mykolas Lietuvis (Venčlovas Mikalojaitis, apie 1490–1560) apie 1550 m. parašytame veikalė *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius (De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum)*. Kalbėdamas lietuvių tautos vardu – „mes, lietuviai“ – autorius sielojasi dėl LDK galios silp-

nėjimo: daugelis žemių pereina Maskvos kunigaikščio valdžion, Krymo totoriai nebaudžiami plėšia Lietuvos žemes, varo gyventojus į vergiją. To silpnumo priežastys, anot Mykolo Lietuvio, tai: valstybės pareigūnų savanaudiškumas, savivaliavimas, visuomenės papročių sugedimas, girtuoklystė, tinginystė, polinkis į prabangą, turtų kaupimas. Autorius smerkia LDK valstybines institucijas, ypač teismus, juose klestintį lupikavimą ir savivalę („mūsų teisėjai teisia kiekvienas sau, net girti būdami, pašalinę tarpininkus ir liudytojus“)⁸. Jis kritikuoja katalikų dvasininkus už gobšumą, paleistuvavimą, savo pareigų nepaisymą („mūsų kunigus peikia ne tik pagonys, bet ir mūsų kaimynai rusai“)⁹. Tai kalbėjimas išgyvenančio, suinteresuoto žmogaus, kuriam buvo svarbu ne tik iškelti esamas blogybes, bet ir jas įveikti, pagerinti padėtį.

Lenkijoje panašias valstybės „gerinimo“ ir „taisymo“ idėjas kėlė lenkų humanistas Andrius Fryčas Modževskis (Andrzej Frycz Modrzewski, apie 1503–1572) veikalė *De republica emendanda*, išleistame Krokuvoje 1551 m. Modževskio veikalą sudarė penki skyriai: I – *De moribus* („Apie papročius“), II – *De legibus* („Apie įstatymus“), III – *De bello* („Apie karą“), IV – *De Ecclesia* („Apie bažnyčią“) ir V – *De schola* („Apie mokyklą“). Tačiau 1551 m. buvo išleisti tik trys pirmieji skyriai, nes įsikišo bažnytinė cenzūra¹⁰. Visas veikalas buvo išleistas Bazelyje 1554 m. Oporino spaustuvelyje. Antras leidimas toje pačioje spaustuvelyje išėjo 1559 m., peržiūrėtas ir pataisytas. 1577 m. Loske, arijonų aplinkoje, pasirodė vertimas į lenkų kalbą (vertė Kiprijonas Bazilikas), tačiau ir jame nebuvo skyriaus *De Ecclesia*.

Pratarmę šiam vertimui lotynų kalba parašė Lietuvos kalvinistas Andrius Volanas, Modževskio idėjas siedamas su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Kreipdamasis į leidinio mecenatą Mikalojų Manvydą Dorohostaiskį, jis pažymėjo: „Įstatymai negali būti vieniems geri, kitiems blogi, bet visiems vienodi.“

Valstybės valdymo, atsakomybės ir laisvės problemas plačiai analizavo Modževskio amžininkas Stanislovas Ožechovskis (Stanisław Orzechowski, 1513–1566). Itin reikšmingi XVI a. diskusijų kontekste buvo Ožechovskio veikalai *Dialogas, arba Pasikalbėjimas apie Lenkijos Karūnos valdymą* (*Dyalog albo Rozmowa około exekucyi Polskiej Korony*) ir *Penktainis, tai yra*

⁸ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 45.

⁹ *Ibid.*, p. 69.

¹⁰ Jerzy Ziomek, *op. cit.*, p. 186.

Lenkijos Karūnos brėžinys (Quincunx, to jest: Wzór Korony Polskiej, na cynku wystawiony), abu išleisti 1564 m. *Dialoge* kalbama tik apie Lenkijos Karūnos santvarką: karaliaus valdžią, jos įgaliojimus, santykį su Bažnyčia (kodėl karalius turi prisiekti Lenkijos primui, Gniezno arkivyskupui), ar turi ginti „evangelikus“, kurie nepripažįsta popiežiaus viršenybės, ir pan.

Penktainyje Ožechovskis jau imasi Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palyginimo, aukštindamas karaliaus ir niekindamas kunigaikščio valdžią, tvirtindamas, kad „nelaisva Lietuva jokių būdu negali būti sujungta su laisva Lenkija“ („Litwa niewolna z Polską wolną złączona żadną miarą nie może“)¹¹.

Prie šių Ožechovskio veikalų reikėtų pridėti dar vieną, rečiau minimą jo veikalą, būtent *Lenkijos Karalystės politinė santvarka pagal Aristotelio „Politiką“ (Policja Królestwa Polskiego na kształt Arystotelesowych Polityk)*, išleista 1566 m. Visa ši trilogija pateikia išsamią XVI a. vidurio (prieš pat Liublino unijos sudarymą) Lenkijos Karalystės politinę analizę ir optimalų, autoriaus nuomone, jos valdymo modelį: tai katalikiška valstybė, su karaliaus valdžia ir pakankamomis bajorų teisėmis. Anot Ziomeko, Ožechovskio „programa“ buvo žymiai įžvalgesnė ir perspektyvesnė negu Modževskio¹².

Su Ožechovskio teiginiais, išsakytais *Penktainyje*, iš karto ėmė polemizuoti Vilniaus vaitas katalikas Augustinas Rotundas (1520–1582) apie 1564 m. išleistame veikale *Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu (Rozmowa Polaka z Litwinem)*. Rotundas nubrėžė labai aiškią takoskyrą tarp lietuvių ir lenkų laisvės sampratos. Piliečių laisvei, Rotundo nuomone, neprieštarauja paveldima valdovo valdžia. Sekdamas Ciceronu, Rotundas įrodinėja, kad laisvė neįmanoma be valstybės tvarkos ir bendros gerovės, o tvarka – be piliečių solidarumo:

Jeigu Ciceronu tikėsime, tai tikroji laisvė yra ten, kur žmonės *recta sequuntur*, tai yra visas savo mintis, visus reikalus bei pastangas sutelkia vienam tikslui – visuomenės gerovei išlaikyti, nes ji svarbesnė už asmeninę.¹³

¹¹ *Quincunx, to jest wzór Korony Polskiej na cynku wystawiony*, przez Stanisława Orzechowskiego Okszyca [...], wydanie K. J. Turowskiego, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Polskiej, 1858, p. 67.

¹² Jerzy Ziomek, *op. cit.*, p. 211.

¹³ Augustinas Rotundas, „Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 153.

Itin daug dėmesio laisvės problemai skyrė kalvinistas Volanas (apie 1530–1610) Mikalojaus Radvilos Rudojo sekretorius, iš jo gavęs LDK bajoro teises ir Bijutiškių dvarą Ašmenos paviete, kur ir gyveno iki mirties. Čia parašytame svarbiausiame savo veikale *Apie politinę arba pilietinę laisvę (De libertate politica sive civili. Cracoviae, 1572)* Volanas, remdamasis Antikos filosofų Platono, Aristotelio, Cicerono raštais, pagrindžia laisvės sampratą, bando ją derinti su Lietuvos XVI a. situacija, reikalauja didesnių teisių valstiečiams, aukština visų luomų lygybės prieš įstatymus principą. Būtent teisė ir įstatymas, o ne atskiro žmogaus valia ir savivalė, anot Volano, turi vyrėti visuomenės gyvenime. Jis tvirtina: „Jokia valstybė negali didžiuotis laisve, jei joje visų piliečių gyvenimas nesutvarkytas pagal įstatymų normą.“¹⁴

Kalboje Rygos miesto komisarams (Oratio ad... commissarios civitatis Rigensis habita, 1599) Volanas, kaip ir Skarga, lygina Valstybę su sveiku žmogaus kūnu, kuriame „nėra nieko luošo, nieko silpna“, ir su laivu, o valdovą su vairininku:

Kaip vairininkas nusistato sėkmingą kursą, taip ir valstybės vadovams nieko nėra labiau tinkamo, kaip padaryti piliečių gyvenimą laimingą ir taip rūpintis visų gerove, kad puoselėdami vieną dalį, neapleistų kitų, o daugeliui esant nelaimėje, tik kai kurių laimę kurtų.¹⁵

Skargos ir Volano pažiūros idealiai sutapo, vertinant to meto valstiečių padėtį. Volanas, kaip diplomatas, buvo ne kartą siunčiamas į Rygą, sprendžiant Livonijos prisijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (1561) ir jos administravimo klausimus. Tarp jų didelis dėmesys buvo skiriamas vokiečių dvarininkų privilegijų apribojimui ir valstiečių teisių didinimui. Atrodo, kad tuo tikslu Volanas buvo atvykęs į Rygą 1599 m. ir čia pasakytoje kalboje netiesiogiai polemizavo su Dovydo Hilcheno (David Hilchen, 1561–1610) sudaryto teisyne *Livonijos teisės ir konstitucijos, Lenkijai valdant (Liefländische Landrechte und Constitutiones unter Pohlen)*, kuriuo siekta įtvirtinti Livonijoje baudžiamą, svarbiausiais teiginiais. *Kalboje Rygos komisarams* jis sako:

¹⁴ Andrius Volanas, *Rinkiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, iš lotynų k. vertė M. Ročka, Eugenija Ulčinaitytė, Rasa Jurgelėnaitė, iš senosios lenkų k. vertė I. Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 128. Čia cituojamą kalbą vertė M. Ročka.

¹⁵ *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje*, spaudai parengė Ingė Lukšaitė, (*Acta historica Lituanica*, t. XII), Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas, 1976, p. 130, vertė Morkus Svirskas.

Iš tikrųjų, jei kurį nors žmonių luomą reikia apsaugoti nuo galingųjų skriaudos bei saualės, tai labiausiai reikia atsižvelgti į žemdirbius (*Agricultorum potissima ratio habenda est*), kad jie dėl nesėkmių ir skurdo neapleistų laukų ir nepaverstų jų nedirbama dykuma. Juk iš kur visų žmonių maistas, iš kur drabužiai, iš kur tenkinami ne tik gyvybės poreikiai, imami kultūros bei elegancijos dalykai, jei ne iš žemdirbių triūso?¹⁶

Skargos požiūrį į valstiečius daugiau lemia moralinės nuostatos ir Bažnyčios mokymas. Nes valstiečiai sudaro vieną iš penkių Valstybės luomų (greta dvasininkų, senatorių, karių, su kuriais tapatinami bajorai, ir miestiečių), jie yra tie „mažutėliai“, kuriuos laimino Dievo sūnus Jėzus (Mt 11, 25), jiems turi galioti tie patys įstatymai, kaip ir visiems kitiems, kitaip tai atneš Respublikai pražūtį. Aštuntame „Seimo pamoksle“ Skarga aiškina:

O tas baudžiauninkų ir kumečių kraujas ir prakaitas, kuris nuolat nesulaikoma teka, – kokią bausmę visai karalystei ruošia? <...> Ir patys matome ne tik žemvaldžių, bet ir karaliaus baudžiauninkų didelę priespaudą, iš kurios niekas jų išvaduoti ir išgelbėti negali. Supykęs žemvaldys arba karaliaus seniūnas ne tik atims viską, ką vargšas turi, bet ir užmuš, jei panorės ir kai panorės, o dėl to jokio blogo žodžio neišgirs. Taip ši karalystė rūpinasi baudžiauninkais, vargšais kirminėliais (*robaczki nędzne*), kurių dėka visi gyvename. (KS, VIII, p. 182–183)

Nors Skargos ir Volano tekstai turi bene daugiausia sąsajų ir sutapimų, tačiau kartu akivaizdžiai matyti, jog Skargai labiau rūpi Lenkijos Karalystės reikalai, o Volanui – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kurios pilietis būdamas ir puikiai jos problemas išmanydamas jis pasitelkia Lenkijos pavyzdžius analogijoms ar labiau kontrastams išryškinti, beje, Lenkijos nenaudai. Štai minėtoje *Kalboje Rygos miesto komisarams* (1599) jis tvirtina, jog Lenkija „laikosi gana laisvos įstatymų tvarkos, sudarydama sąlygas bjaurioms žudynėms, kai kas nors, patyręs mažytę skriaudą, kitaip negalvoja už ją atsimokėti, kaip nužudydamas žmogų.“ Ir toliau sako: „Niekur neviešpatauja toks barbariškas (aš kalbu apie tautas, kurios yra išmokytos laikytis garbingos įstatymų drausmės) kaip pas lenkus.“¹⁷

¹⁶ *Ibid.*, p. 138.

¹⁷ *Ibid.*, p. 132–133.

Ypatingą svarbą laisvės problema įgavo katalikų ir protestantų diskusijose dėl tikėjimo prioritetų ir religijos laisvės. Augustinas Rotundas, paties Volano paprašytas, labai teigiamai įvertino veikalo *Apie politinę ir pilietinę laisvę* literatūrinę raišką ir filosofines idėjas: „...man atrodo, jog tu taip išnagrinėjai tą temą, iš slapčiausių senosios Filosofijos gelmių pasemtą, kaip, drįsčiau teigti, niekas kitas iš mūsiškių nebūtų sugebėjęs.“¹⁸

Tačiau tuojau pat Rotundas ima priekaištauti Volanui, kad šis savo veikale ne iki galo išaiškina laisvės sampratą, kadangi neaptaria, kokią žalą laisvei ir valstybei daro gausybės religinių tikėjimų, sektų, „grupelių“ toleravimas, nes, anot Rotundo, „mums reikia pripažinti ir tikėti vienu Dievu, vienu krikštu, vienu tikėjimu, viena šventa katalikiškąja ir apaštališkąja Bažnyčia“¹⁹.

Tą pačią mintį įsakmiai formuluoja ir Petras Skarga: „Tikėjimo į Dievą vienybė sukuria vieną vieningą karalystę, oerezijos ir skirtingi tikėjimai skaldo karalystes ir suskaldytas pražudo“ (*KS*, VII, p. 107).

Po Liublino unijos (1569) Lietuva ir Lenkija tapo Abiejų Tautų Respublika (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*). Istorikai ir literatūrologai jau yra atkreipę dėmesį į šitos sąvokos daugiaprasmiškumą. Zigmantas Kiaupa pažymi: „Ilgainiui dėl įvairių priežasčių ši valstybė kasdieniame gyvenime, oficialiuose tekstuose užsienyje ir viduje vadinta *Lenkija*.“²⁰ Jis taip pat primena, jog lietuvių istoriografijoje ilgą laiką buvo vartojama lenkiška *Respublikos* kalkė *Żečpospolita*²¹. Panašiai buvo ir Lenkijoje, kur žodžiui „valstybė“ taip pat XVI a. nebuvo rasta atitikmens lenkų kalba²². Tuo tarpu Darius Kuolys tvirtina, kad „LDK autoriai skyrė *respublikos* ir *viešpatystės* arba valstybės sąvokas. Respublika buvo suvokta kaip bendras reikalas, kaip laisvų piliečių susivienijimas, o viešpatystė – kaip viešpaties, valdovo valda, tėvonija.“²³

¹⁸ Šešioliktojo amžiaus raštija, p. 340, vertė Eglė Patiejūnienė.

¹⁹ *Ibid.*, p. 343.

²⁰ Zigmantas Kiaupa, „Dėl jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės vardo“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2005 metai*, t. 1, Vilnius: LII leidykla, 2006, p. 145.

²¹ *Ibid.*

²² Žr. Stanisław Obirek, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994, p. 169, 219.

²³ Darius Kuolys, *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija*, pirmoji knyga: *Respublikos steigimas*, Vilnius: LLTI, 2009, p. 12. Beje, žodis „viešpatystė“ paimtas iš Konstantino Sirvydo *Lenkų–lotynų–lietuvių žodyno (Dictionarium trium linguarum, I leid. 1620)*, tad lieka neaišku, kada jis imtas vartoti lietuvių kalboje ir raštijoje.

Skarga *Seimo pamoksluose* iš tikro kalba tik apie Lenkiją ir nė karto nepa-
mini Lietuvos vardo. Tiesa, kalbėdamas apie Lenkijos Karalystę, sykį išvardija
ir į jos sudėtį įeinančias žemes bei tautas. Trečiame pamoksle jis sako: „Tėvynė
susidarė iš skirtingų narių: iš lenkų, lietuvių, rusų, prūsų, livonų, žemaičių, ir
taip į vieną kūną suaugo“ (KS, III, p. 75).

Kreipdamasis į seimo narius, Lenkijos senatorius ir bajorus, Skarga dažnai
pasitelkia jų bendros Tėvynės – motinos įvaizdį. Dėl jos jie turi būti vieningi, ja
rūpintis, ją ginti: „Turite vieną poną ir karalių, vienas teises ir laisves, vienus teis-
mus ir tribunolus, vieną bendrą motiną („jedną spólną matkę“), mylimą tėvynę,
vieną kūną, iš įvairių tautų ir kalbų sudarytą, sujungtą ir seniai suaugusį“ (KS,
III, p. 63). Vieno kūno ir jo narių alegoriją Skarga paremia citatomis iš Naujojo
Testamento: „Juk ir kūnas nėra sudėtas iš vieno nario, bet iš daugelio, sako Pau-
lius Pirmajame laiške korintiečiams“ (1 Kor 12, 12–17), ir toliau plėtoja galvos,
akių, rankų, kojų tarpusavio priklausomybės, paklusnumo ir tvarkos sampratą.

Panašiai Tėvynės ir jos piliečių vienybės temą gvildeno LDK poetas Elijus
Pilgrimovijus (Elias Pielgrzymowski, Pilgrimovius, m. 1604) 1597 m. publi-
kuotoje poemėlėje *Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir tautai* (*Philopatris ad
senatum populumque Lituanum*), kur Tėvynė–motina kreipiasi į savo „vaikus“,
tai yra jai priklausančias, bet jau prarandamas LDK žemes. Kūrinys dvikalbis,
ir jeigu lotyniškame tekste motina dažniau vadinama „karaliene“ (*regina*),
tai lenkiškame vartojami jausmingi, emocionalūs kreipiniai: „oyczyzno miła“,
„matko Litewska“, „matko iedyna“, „matko miła“²⁴.

Greta Rotundo ir Volano suformuluotų pamatinių politinės ir pilietinės vals-
tybės apibrėžčių Skarga iškelia krikščioniškąjį lygmenį: „Jeigu esame krikščio-
nys, <...> būdami viename Kristuje surišti ir suvienyti, susiskaldymų ir schizmų
nedarykime“ (KS, III, p. 58). Ir toliau cituoja Pauliaus Laišką efesiečiams: „Su
didžia kantrybe palaikykite tarpusavio meilę, uoliai sergėkite Dvasios vienybę
taikos ryšiais. <...> Vienas Viešpats, vienas tikėjimas, vienas krikštas. Vienas
Dievas ir visų Tėvas, kuris virš visų, per visus ir visuose“ (Ef 4, 3–6).

Taigi galima konstatuoti, jog XVI a. LDK valstybės bei visuomenės rai-
dos apmąstymuose egzistuoja *communis opinio humanistarum* pozicija, t. y.
bendras to meto išsilavinusių žmonių, inteligentų, dvasininkų, visuomenės

²⁴ Eugenija Ulčिनaitė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI–XVII a. dvikalbis tekstas:
adresatas ir kalbinė raiška“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 21, Vilnius: LLTI, 2006, p. 68–69.

veikėjų susirūpinimas Valstybės likimu ir noras savo jėgomis jos būklę pagerinti. Skargos indėlis čia yra labai didelis, nors LDK raštijos tyrinėjimuose dar nepakankamai įvertintas.

XIX a. buvo plačiai paplitęs toks Skargos apibūdinimas: „Nori būti geru pamokslininku? – Skaityk Skargą. Filosofu? – Skaityk Skargą. Politiku? – Skaityk Skargą. Krikščionių? – Skaityk Skargą. Skarga iš tiesų yra viskas visiems.“²⁵

Skargos Seimo pamokslai lieka svarbus XVI a. Lietuvos ir Lenkijos istorijos dokumentas, atspindintis to meto politinių, tikybinių, teisinių santykių būklę, pateikiantis įžvalgią jų analizę bei vertinimą. Kartu tai įtaigus oratorystės, retorikos meno paminklas, demonstruojantis Skargos-pamokslininko ir Skargos-literato talentą, retorikos meno įvaldymą, elegantišką žodžio kultūrą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Bibliografia literatury Polskiej. Nowy Korbut, t. 3: *Piśmiennictwo staropolskie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965.

KIAUPA ZIGMANTAS, „Dėl jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės vardo“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2005 metai*, t. 1, Vilnius: LII leidykla, 2006, p. 145–150.

KOROLKO MIROSŁAW, *O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971.

KOROLKO MIROSŁAW, „Uwagi o genealogii kazania politycznego w Polsce XVI w.“, in: *Kultura i literatura dawnej Polski. Studia*, Warszawa: PWN, 1968, p. 149–172.

KUOLYS DARIUS, *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija*, pirmoji knyga: *Respublikos steigimas*, Vilnius: LLTI, 2009.

Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje, spaudai parengė Ingė Lukšaitė, (*Acta historica Lituanica*, t. XII), Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas, 1976.

MYKOLAS LIETUVIS, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966.

OBIREK STANISŁAW, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994.

PLATONAS, *Valstybė*, iš sen. graikų k. vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Mintis, 1981.

ROTUNDAS AUGUSTINAS, „Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2000.

SKARGA PIOTR, *Kazania sejmowe*, opracował Janusz Tazbir, przy współudziale Mirosława Korolki, Wrocław [i in.]: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1972.

²⁵ Cit. iš: Mirosław Korolko, *O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971, p. 9.

ULČINAITĖ EUGENIJA, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI–XVII a. dvikalbis tekstas: adresatas ir kalbinė raiška“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 21, Vilnius: LLTI, 2006, p. 63–80.

VOLANAS ANDRIUS, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, iš lotynų k. vertė M. Ročka, Eugenija Ulčinitė, Rasa Jurgelėnaitė, iš senosios lenkų k. vertė I. Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

ZIOMEK JERZY, *Renesans*, Warszawa: PWN, 1971.

Quincunx, to jest wzór Korony Polskiej na cynku wystawiony, przez Stanisława Orzechowskiego Okszyca [...], wydanie K. J. Turowskiego, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Polskiej, 1858.

Piotr Skarga's *Kazania sejmowe* in the Context of 16th-Century Political Treatises of the Grand Duchy of Lithuania

S u m m a r y

Kazania sejmowe (*The Sejm Sermons*) by Piotr Skarga (1536–1612) was published in Cracow in 1597. Right from its appearance it caused a disagreement as to which genre it should have been attributed to – whether it should have been seen as ‘sermons’, that is, an expression of oratorical creation, or as a literary text; whether these sermons had actually been preached, or it was a publicistic work addressed to the Sejm of the Kingdom of Poland, the aim of which was to draw the Sejm’s attention to urgent matters of state importance of that time. It is known, however, that on becoming the preacher of Sigismund III Vasa, King of Poland and Grand Duke of Lithuania, Skarga used to be active in the assemblies of the Sejm and was well informed about the situation in the Republic of the Two Nations.

Following the classical tradition (Plato and Aristotle), Skarga compares the structure of the Republic to the human body and diagnoses the critical ‘maladies’ which, according to him, erode that body: a lack of love for the homeland, disagreements with neighbours, the tolerance of heresies, that is, of Protestant faiths, the weakening of the royal power, unjust laws, the weakening of the influence of the Catholic faith and the Church, and violations of rights and laws.

Skarga’s *Kazania sejmowe* manifests obvious links with other political treatises that appeared in Lithuania and Poland in the 16th century, and which also highlighted the ideas of administration of and responsibility for the state. In this context mention should be made of the works by Mykolas Lietuvis (Michalo Litanus), Andrzej Frycz Modrzewski, Stanisław Orzechowski, Augustinus Rotundus (Mieleski), and Andreas Volanus.

It can thus be concluded that 16th-century reflections on the development of the state and society in the Grand Duchy of Lithuania featured the position of *communis opinio humanistarum*, that is, a collective concern of educated people, intellectuals, clergymen and public figures about the fate of the State, and their desire to improve it by their own effort. Here, the contribution of Skarga is immense, although it has not been adequately addressed by the research in the writings of the Grand Duchy of Lithuania.